

Between a Traumatic Past and a Hopeful Future: The Pesach Seder in the Wake of the Destruction of the Second Temple

Dr. Ari Mermelstein
Torah in Motion
March 23, 2022

Tosefta Sotah (Lieberman) 15:11-14

תוספתא סוטה (ליברמן) ט"ו:י"א-י"ד

(יא) משחרב הבית האחרון, רבו פרושין בישראל, שלא היו אוכלין בשר, ולא שותין יין. ניטפל להן ר' יהושע, אמ' להן, בניי, מפני מה אין אתם אוכלין בשר. אמרו לו נאכל בשר, שבכל יום היה תמיד קרב לגבי מזבח, ועכשיו בטל. אמ' להן לא נאכל. ומפני מה אין אתם שותין יין, אמרו לו יין נשתה, שבכל יום היה מתנסך על גבי המזבח, ועכשיו בטל, אמ' להם לא נשתה. אמ' להם אם כן לחם לא נאכל, שממנו היו מביאין שתי הלחם ולחם הפנים, מים לא נשתה, שמהן היו מנסכין מים בהג, תאנים וענבים לא נאכל, שמהם היו מביאין בכורים בעצרת. שתקו.

(יב) אמ' להם, בניי, להתאבל יותר מדיי אי איפשר, ושלא להתאבל אי איפשר, אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט, זכר לירושלם.

(יג) עושה אדם צרכי סעודה ומשייר דבר מועט, זכר לירושלם.

(יד) עושה אשה תכשיטין ומשיירת דבר מועט, זכר לירושלם, שנ' אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי וגו'.

Mishnah Sukkah 3:12

(12) **Originally**, during the Temple era, the *lulav* was taken in the Temple for seven days, and in the rest of the country outside the Temple it was taken for one day. **Once the Temple was destroyed, Rabban Yoḥanan ben Zakkai instituted an ordinance that the *lulav* should be taken even in the rest of the country for seven days, in commemoration of the Temple. And for similar reasons, he instituted an ordinance that for the entire day of waving the *omer* offering, it should be prohibited to eat the grain of the new crop.** It is prohibited to eat the grain of the new crop until the *omer* offering is brought and waved in the Temple on the sixteenth of Nisan. The offering was sacrificed in the morning; however, after taking potential delays into consideration, the new crop remained prohibited until it was clear that the offering had been sacrificed. Practically speaking, it was prohibited to eat the new grain until the sixteenth of Nisan was over; it was permitted only on the seventeenth. Once the Temple was destroyed and there was no longer an *omer* offering sacrificed, it was permitted to eat the new crop on the sixteenth. However, Rabban Yoḥanan instituted an ordinance that eating the new grain would remain prohibited until the seventeenth to commemorate the Temple.

משנה סוכה ג' י"ב

(יב) בראשונה היה לולב נטל במקדש שבִּעָה, ובמדינה יום אֶחָד. מִשְׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, הִתְקִיזוּ רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּי שִׁיהָ לולב נטל במדינה שבִּעָה, זָכַר לַמִּקְדָּשׁ. וְשִׁיהָ יוֹם הַנֶּהַךְ כָּלוּ אֶסוּר:

Exodus 12:8-9

(8) They shall eat the flesh that same night; they shall eat it roasted over the fire, with unleavened bread and with bitter herbs. (9) Do not eat any of it raw, or cooked in any way with water, but roasted—head, legs, and entrails—over the fire.

שמות י"ב:ח-ט'

(ח) וְאָכְלוּ אֶת־הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צֹלֵי־אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל־מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ: (ט) אֶל־תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשָׂל מִבָּשָׂל בַּמַּיִם כִּי אִם־צֹלֵי־אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל־כַּרְעֵיו וְעַל־קַרְבּוֹ:

Philo of Alexandria, *Special Laws* 2.148

On this day every dwelling-house is invested with the outward semblance and dignity of a temple. The victim is then slaughtered and dressed for the festal meal which befits the occasion. The guests assembled for the banquet have been cleansed by purificatory lustrations, and are there not as in other festive gatherings, to indulge the belly with wine and meats, but to fulfill with prayers and hymns the custom handed down by their fathers.

Mishnah Beitzah 2:7

(7) Rabban Gamliel **also said three things as leniencies**, in opposition to the view of most of the Sages: **One may sweep the room of the couches** on a Festival, i.e., the dining room, where they would recline on couches to eat, as there is no concern that by sweeping the room one might come to fill in the holes and level the ground. **And one may place incense** consisting of fragrant herbs on burning coals in order to perfume one's house **on a Festival. And one may prepare a whole kid** goat, meaning a kid goat roasted whole, with its entrails over its head, **on the night of Passover**, as was the custom when they roasted the Paschal lamb in the Temple. However, **the Rabbis prohibit** all three practices: It is prohibited to sweep lest

משנה ביצה ב"ז'

(ז) אף הוא אָמַר שְׁלִשָּׁה דְבָרִים לְהַקֵּל, מְכַבְּדִין בֵּין הַמַּטּוֹת, וּמְנַיְחִין אֶת הַמְּגִמָּר בַּיּוֹם טוֹב, וְעוֹשִׂין גְּדֵי מִקְלָס בַּלַּיְלָה פְּסָחִים. וְחֻכְמִים אוֹסְרִין:

one come to level the ground, it is prohibited to burn incense because it does not meet the criteria of permitted food preparation, and it is prohibited to eat a kid that was roasted whole on the night of Passover because it would appear as if he were eating consecrated food outside the Temple.

Mekhilta DeRabbi Shimon Bar Yochai

12:9

“ ‘... but roasted—head, legs, and entrails— over the fire’ (Exod. 12:9). One would place its head and its legs and its entrails inside of it—The words of R. Yosi ha-Gelili. R. Akiva said to him, “Even those that were [normally] cooked inside were to be parched, so they hung them outside of it.” R. Ishmael called it a “lamb with a helmet” [because the legs and entrails were piled on top of the head]. R. Tarfon called it “tochbar,” because its inside was like its outside.

Mishnah Pesachim 7:2

(2) One may **not roast the Paschal lamb on the metal spit nor on a metal grill [askela]**. However, **Rabbi Tzadok said: There was an incident with Rabban Gamliel, who said to his slave Tavi: Go and roast the Paschal lamb for us on the grill.**

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי י"ב:ט'

" כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. " היה מביא את ראשו ואת כרעיו ואת בני מעיו לתוכו דברי ר' יוסי הגלילי אמר לו ר' עקיבה אף הן נחמרין ומתבשלין מתוכו אלא תולין חוצה לו. ר' ישמעאל קורא אותו גדי מקולס: ר' טרפון קורא אותו תוכבר מפני שתוכו כבדו.

משנה פסחים ז':ב'

(ב) אין צולין את הפסח לא על השפוד ולא על האסקלא. אמר רבי צדוק, מעשה ברבן גמליאל שאמר לטבי עבדו, צא וצלה לנו את הפסח על האסקלא.

Tosefta Beitzah (Lieberman) 2:15

...

תוספתא ביצה (ליברמן) ב':ט"ו

(טו) אי זהו גדי מקולס, כולו צלי, ראשו כרעיו וקרבו, בישל ממנו כל שהו, שלק ממנו כל שהו, אין זה גדי מקולס. עושין גדי מקולס ביו"ט הראשון וביו"ט האחרון של [החג] עגל מקולס [ביום טוב] הראשון של פסח אבל לא גדי מקולס. אמ' ר' יוסה, תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי ליקח טלאים בלילי פסחים ועושין אותן מקולסין, אמרו לו אף הוא קרוב להאכיל קדשים בחוץ, מפני שקורין אותן פסחין.

Mishnah Pesachim 4:4

(4) In a place where people were accustomed to eat roasted meat on Passover evenings, one may eat it. In a place where people were accustomed not to eat, one may not eat it.

משנה פסחים ד':ד'

(ד) מקום שנהגו לאכול צלי בלילי פסחים, אוכלין. מקום שנהגו שלא לאכול, אין אוכלין.

ספר המעשים לבני ארץ ישראל (מתוך צבי מאיר רבינוביץ, 'ספר המעשים לבני ארץ ישראל: שרידים חדשים', תרביץ מא [תשל'ב], עמ' 284)
גדי מקולס זה ניצלה שלם ראשו על כרעיו על קרבו

Mishnah Pesachim 10:3-5

(3) The attendants brought vegetables before the leader of the seder prior to the meal. He dips the *hazeret* before

משנה פסחים י':ג'-ה'

(ג) הביאו לפניו, מטביל בחזרת, עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וְחֲזַרְת

he reaches the dessert of the bread. They brought before him *matza* and *hazeret* and *haroset*, and two cooked dishes in honor of the Festival. The *tanna* comments that this was the practice, **although** eating *haroset* is **not a mitzva** but merely a custom. **Rabbi Eliezer ben Tzadok says:** Actually, it is **a mitzva** to eat *haroset*. **And in** the period when **the Temple** stood and they offered the Paschal lamb, **they brought before him the body of the Paschal lamb.**

(4) The attendants **poured the second cup** for the leader of the seder, **and here the son asks his father. And if the son does not have the intelligence, his father teaches him. Why is this night different from all other nights? As on all other nights we eat leavened bread and *matza* as preferred; on this night all our bread is *matza*. As on all other nights we eat other vegetables; on this night we eat bitter herbs. As on all other nights we eat either roasted, stewed, or cooked meat, but on this night all the meat is the roasted meat of the Paschal lamb. As on all other nights we dip the vegetables in a liquid during the meal only once; however, on this night we dip twice. And according to the intelligence of the son, his father teaches him. He begins with the Jewish people's disgrace and concludes with their glory. And he expounds from the passage: "An Aramean tried to destroy my father" (Deuteronomy 26:5), until he concludes explaining**

וְחִרְסֵת וּשְׁנֵי תַבְשִׁילִין, אֶף עַל פִּי שְׂאִין חִרְסֵת מִצְּוָה. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי צְדוֹק אוֹמֵר, מִצְּוָה. וּבִמְקַדְשׁ הָיוּ מְבִיאִים לְפָנָיו גּוֹפּוֹ שֶׁל פֶּסַח:

(ד) מְזוּגוּ לוֹ כּוֹס שְׁנַי, וְכֵאֵן הֵבִן שׁוֹאֵל אָבִיו, וְאִם אֵין דְּעַת בִּבְּזוֹ, אָבִיו מְלַמְּדוֹ, מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת, שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֲמִץ וּמִצָּה, הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ מִצָּה. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת, הַלֵּילָה הַזֶּה מְרוּר. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בְּשָׂר צְלִי, שְׁלוֹק, וּמִבְשָׂל, הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ צְלִי. שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ מְטַבִּילִין פְּעַם אַחַת, הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים. וּלְפִי דְעַתוֹ שֶׁל בֶּן, אָבִיו מְלַמְּדוֹ. מִתְחִיל בְּגִנוֹת וּמִסִּים בְּשֶׁבַח, וְדוֹרֵשׁ מֵאַרְמֵי אוֹבֵד אָבִי, עַד שִׁיגְמַר כָּל הַפְּרָשָׁה כְּלָה:

(ה) רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר, כָּל שְׂלֵא אָמַר שְׁלִשָּׁה דְבָרִים אֵלוֹ בְּפֶסַח, לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבְתוֹ, וְאֵלוֹ הֵן, פֶּסַח, מִצָּה, וּמְרוּר. פֶּסַח, עַל שׁוּם שְׁפֶסַח הַמְּקוּם עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. מִצָּה, עַל שׁוּם שֶׁנִּגְאַלוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. מְרוּר, עַל שׁוּם שֶׁמְרָרוּ הַמִּצְרַיִם אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. בְּכָל דּוֹר וְדוֹר חֵיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עֲצָמוֹ כְּאֵלוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת יג), וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם. לְפִיכָּה אֲנִי חֵיבִין לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדְרֵה, לְכַבְּדָהּ, לְעַלְלָהּ, וּלְקַלְסָהּ, לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלֶּה, הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוֹת לְחֵירוֹת, מִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה, וּמֵאֲכָל לַיּוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד לְגֵאֲלָה. וְנֹאמַר לְפָנָיו, הַלְלוּיָהּ:

the entire section.

(5) **Rabban Gamliel would say:**

Anyone who did not say these three matters on Passover has not fulfilled

his obligation: The Paschal lamb, matza, and bitter herbs. When one

mentions these matters, he must elaborate and explain them: The

Paschal lamb is brought because the Omnipresent passed over [*pasah*]

the houses of our forefathers in

Egypt, as it is stated: “That you shall say: It is the sacrifice of the Lord’s

Paschal offering for He passed over

the houses of the children of Israel in

Egypt, when he smote the Egyptians,

and delivered our houses” (Exodus

12:27). Rabban Gamliel continues to

explain: The reason for *matza* is

because our forefathers were

redeemed from Egypt, as it is stated:

“And they baked the dough that

they took out of Egypt as cakes of

matzot, for it was not leavened, as they

were thrust out of Egypt and could not

tarry, neither had they prepared for

themselves any victual” (Exodus

12:39). The reason for **bitter herbs** is

because the Egyptians embittered

our forefathers’ lives in Egypt, as it is

stated: “And they embittered their

lives with hard service, in mortar and

in brick; in all manner of service in the

field, all the service that they made

them serve was with rigor” (Exodus

1:14). The *tanna* of the mishna further

states: In each and every generation

a person must view himself as

though he personally left Egypt, as it

is stated: “And you shall tell your

son on that day, saying: It is because of this which the Lord did for me when I came forth out of Egypt” (Exodus 13:8). Therefore we are obligated to thank, praise, glorify, extol, exalt, honor, bless, revere, and laud [*lekales*] the One who performed for our forefathers and for us all these miracles: He took us out from slavery to freedom, from sorrow to joy, from mourning to a Festival, from darkness to a great light, and from enslavement to redemption. And we will say before Him: *Halleluya*.

ירושלמי פסחים פ"ב, הלכה ה
מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר - כך עשו
המצריים לאבותינו במצרים: בתחילה "במיטב
הארץ הושב את אביך ואת אחיך" ואחר כך
"וימררו את חייהם בעבודה קשה, בחומר
ובלבנים".

Tosefta Berakhot (Lieberman) 4:8

תוספתא ברכות (ליברמן) ד:ח'י

...

(ח) כיצד סדר סעודה, אורחין נכנסין ויושבין
על ספסלים, ועל גבי קתדראות, עד שיתכנסו
נתכנסו כולן נתנו להם לידיים, כל אחד ואחד
נוטל ידו אחת. מזגו להם את הכוס, כל אחד
ואחד מברך לעצמו. הביאו לפניהם
פרפראות, כל אחד ואחד מברך לעצמו. עלו
והסבו, ונתנו להם לידיים, אע"פ שנטל ידו
אחת נוטל שתי ידיו. מזגו להם את הכוס,
אע"פ שברך על הראשון מברך על השני.
הביאו לפניהם פרפראות, אע"פ שברך על
הראשונה מברך על השניה. ואחד מברך
לכולן. הבא אחר שלש פרפראות אין לו
רשות ליכנס.

תוספתא פסחים (ליברמן) י"ט

Tosefta Pesachim (Lieberman) 10:9

...

ר' לעזר אמ' חוטפין מצה לתינוקות, בשביל שלא ישנו. ר' יהודה או' אפי' לא אכל אלא פרפרת אחת אפי' לא טבל אלא חזרת אחת חוטפין מצה לתינוקות בשביל שלא ישנו

משנה כת"י קויפמן מסכת פסחים פרק י משנה ה	משנה (דפוס) מסכת פסחים פרק י משנה ה
רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים	רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור
פסח על שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים	פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים
מרורים על שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים	<u>מצה על שום שנגאלו אבותינו במצרים</u>
<u>מצה על שם שנגאלו</u>	מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים
	<u>בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר (שמות יג) והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים</u>
לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך	לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה

<p>לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו הוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפילה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו הללויה:</p>	<p>לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו הוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפילה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו הללויה:</p>
--	--

<p>כת"י פארמה מסכת פסחים פרק י משנה ד</p>	<p>משנה (דפוס) מסכת פסחים פרק י משנה ד</p>
<p>מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו מטבלין פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים</p> <p>שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה</p> <p>והלילה הזה כולו מצה</p> <p>שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי</p> <p>שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים</p>	<p>מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה</p> <p>שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מ רור</p> <p>שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי</p> <p>שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים</p>

העלם שהחינו וקימנו

10 והגיענו לזמן הזה |

ב ב ברוך אתה יי אלהינו

מלך העלם אשר קדשנו

במצותיו וצונו על נטילת

ידיים ברוך אתה

5 יי אלהנו מלך העלם בורא

פרי האדמה

ברוך אתה יי אלהנו מלך

העלם בורא פרי העץ

ברוך אתה יי

10 אלהנו מלך העלם אשר –

ג א ברא הרים ובקעות

ונטע בהם עץ כל

פרי ברוך אתה יי על

דף ב ב. ככאן עד דף ד', א שורה 2 טפסים של ברכות הפרפראות שלפני הסעודה, ועליהם כתב אפטוביצר באריכות, (REJ 63 (1912), עמ' 124 וב'הארץ', י"ד בניסן ת"ש עמ' 11. בימים הקדמונים לא הסתפקו באכילת חסא או ירקות לשם פרפרת, אלא אכלו כמה פרפראות (בנהוג היה לאכול שלוש) לפני עיקר הסעודה. מנהגי הסעודה של תקופת התנאים והתקופה שלאחריהם ידועים לנו מן התוספתא (ברכות ד', חו"ה, ה) ומן התלמוד הירושלמי (ו' ו דף י"ג - ד). אין אנו יודעים כמה זמן היו מנהגים אלה קיימים בארץ-ישראל ובארצות הסמוכות לה, אבל כנראה נתקיימו מנהגי הפרפראות, לכל הפחות בליל פסח, כמה מאות שנים לאחר חתימת התלמוד. מכל הטפסים שנמצאו בגניזה השופס שלנו הוא היחיד שבונשמר זכר לאכילת הפרפראות כצורתן זו. בשאר הטפסים נמצא כמנהג הרגיל, אכילת ירקות וברכה לפניה ולאחריה; אחר כך פותחת ההגדה בשאלות 'מה גשתנה'. על זמנן של הברכות הכתובות כאן אמר אפטוביצר שהן מתקופה עתיקה מאד, שכן לאחר שפשטה המשנה לא היה אפשר לשמור על מטבע ברכות שביטלו חכמי המשנה. מכל מקום נראה שיש שובר גם לדברים אלה, שהרי כידוע לא נמצאו בגניזה כתבים מן התקופה שלפני חתימת התלמוד, אף-על-פי-כן נשתמרו בגניזה ברכות מנוסח זה.

1. ברכת 'על נטילת ידיים' לשם טיבול ראשון, כפי המנהג העתיק, ע"י לעיל עמ' 7.

4. ברכה על הירקות או על חסא שאכלו לפני המזון. ותיבה שאין כאן ברכה אחרונה הבאה ברוב קטעי הגניזה. שמא לא טעמו מהם אלא פחות מכזית והוסיפו ואכלו ממינים אחרים. ולכן אף לא פטרו בברכת 'בורא פרי האדמה' את פרי העץ שלאחריו.

7. ברכה על פרי העץ, ומן הסתם אכלו מן הפירות שנשתבחה בהם הארץ, אבל אין הדבר ברור, לפי שהברכה האחרונה הכתובה אחריה אינה הברכה הידועה לנו מן התלמוד, על כן אפשר שזו ברכה אחרונה שנקבעה לפירות אחרים שלא נשתבחה בהם ארץ-ישראל.

9. ברכה אחרונה אחר פירות הארץ בנוסח שאינו ידוע ממקור אחר. הרי"א אפטוביצר ראה בו נוסח עתיק, הערוך לפי דעת החכמים במשנה ברכות ו', ח 'אכל תאנים ענבים ורמונים מברך אחריהן שלש ברכות, דברי ר' גמליאל. וחכמים אומרים ברכה אחת, שפירוש הרגיל: ברכה אחת מעין שלש, אבל כנראה היו נוהגים עוד נוסחאות אחרים.

ההגדה העתיקה ביותר שבידנו

הארץ ועל פרי העץ.

ברוך אתה יי אלהנו 8

מלך העלם בורא

מיני מעדנים

ברוך אתה יי אלהנו

מלך העלם אשר ברא

מיני מעדנים לעדן בהם | 10

נפשות רבות ברוך אתה 2 ב

יי על הארץ ועל מעדנים

ברוך אתה יי

אלהנו מלך העלם

בורא מיני נפשות 5

ברוך אתה

יי אלהנו מלך העלם

אשר ברא נפשות

טהרות להחיות

בהם נפש כל חי | 10

ברוך אתה יי חי 4 א

העולמים

מה נשתנה

הלילה הזה מכל

הלילות שבכל 5

הלילות אין אנו מטבלין פעם אחת

והלילה הזה שתי

דף ג א. שתי ברכות על אכילת אורז מעורב בביצים ובדבש. אחת לפניה ואחת לאחריה, ושתיקן נזכרות בירושלמי 8-5. ברכות ו', א נדף יי, ב: הכוס את האורז אומר עליו בורא מיני זרעונים... ר"ש חסידא אומר בורא מיני מעדנים... עד כדון בתחילה. בסוף ר' יונה בשם ר"ש חסידא אשר ברא מיני מעדנים לעדן בהן נפש כל חי בא"י על הארץ ועל מעדניה. והרי לפנינו שתי הברכות בנוסחו של ר' שמעון חסידא, אלא שסיים 'ועל מעדנים' מפני שהוא יושב בחוץ לארץ.

ג ב. 3-6. שתי ברכות על אכילת בשר וביצים, אחת לפניה ואחת לאחריה, אף אלו נזכרו בירושלמי (שם): ר' אבא בר יעקב בשם ר' יצחק רובה. רבי כשהיה אוכל בשר או ביצה היה אומר אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים. עד כדון בסוף. בתחילה, א"ר חגי בורא מיני נפשות.

ד א. 3. מה נשתנה. השאלות לפי הטופס העתיק: שיבול-מצה-צלי, ע"י לעיל עמ' 11. יד מאוחרת הגיחה את הנוסח וכתבה: שבכל הלילות אנו מטבליים פעם אחת. הנוסח של כ"י המקורי מכון במקצת עם נוסח ר' סעדיה ועם נוסח כמה מקטעי הגניזה, שהם גורסים: שבכל הלילות אין אנו מטבלין והלילה הזה מטבלין.